

Architektoniczny wymiar tęsknoty za PRL: rola nostalgii w ocenie tradycyjnych i nowoczesnych budynków i wnętrz mieszkalnych

Mikołaj Filipiak¹

*Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu,
Szkoła Doktorska Nauk Społecznych Academia Rerum Socialium
<https://orcid.org/0009-0001-8794-8827>*

Adam Zduńczyk

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Instytut Psychologii

Maria Lewicka

*Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Instytut Psychologii
<https://orcid.org/0000-0002-6060-467X>*

Streszczenie

Cel: Celem badania było zbadanie związku między nostalgią i jej rodzajami (nostalgia restoratywną i refleksyjną) oraz preferencjami budynków i wnętrz o stylu nowoczesnym oraz typowym dla okresu PRL. Przewidywano, że nostalgia restoratywna (tęsknota za minionym okresem i chęć jego odtworzenia w teraźniejszości) będzie sprzyjać preferencjom architektury – budynków oraz wnętrz mieszkań – typowych dla okresu PRL w większym stopniu niż nostalgia refleksyjna, będąca refleksją nad mijającym czasem. Oczekiwano też pozytywnego związku wieku badanych z preferencjami budynków i wnętrz typowych dla okresu PRL.

Metoda: Badanie pierwsze o charakterze pilotażowym przeprowadzono na grupie $N = 67$. Sprawdzona została korelacja między wiekiem oraz dwoma rodzajami nostalgii mierzonej kwestionariuszem INP (*Index of Nostalgia Proneness*) w adaptacji Prusik (2011) a ocenami 20 zdjęć bloków z okresu PRL oraz nowoczesnych budynków. W badaniu drugim wzięło udział 476 osób w wieku 18–83 lat. Wypełniały one kwestionariusz mierzący dwa typy nostalgii i oceniały 12 losowo prezentowanych zdjęć budynków oraz wnętrz w stylu nowoczesnym lub PRL-owskim na czterech wymiarach: „podoba mi się”, praktyczność, domowość i nostalgiczność.

¹ Adres do korespondencji: m.filipiak@doktorant.umk.pl.

Wyniki: W badaniu pierwszym osoby starsze cechowały się wyższym poziomem nostalgii tęsknoty i wyżej oceniały zdjęcia budynków w stylu PRL. Nostalgia tęsknota była lepszym predyktorem ocen zdjęć bloków niż nostalgia refleksyjna. W badaniu drugim, analiza statystyczna wykazała negatywny związek pomiędzy wiekiem a oceną ogólną i nostalgiczności wewnątrz w stylu PRL, oraz pozytywną z oceną nostalgiczności wewnątrz nowoczesnych. Nostalgia refleksyjna lepiej wyjaśniała wariancję ocen budynków nowoczesnych. Nostalgia tęsknota była silniej związana z ocenami wewnątrz w stylu PRL niż nostalgia refleksyjna, oraz pozwalała przewidywać ocenę nostalgiczności budynków w stylu PRL. Oba rodzaje nostalgii przewidywały pozytywne oceny nowoczesnych wewnątrz.

Konkluzja: Wyniki badań ukazują złożony obraz powiązań między nostalgią, stylem i ocenami prezentowanych zdjęć. Wykazano (spodziewany) związek nostalgii tęsknoty z pozytywnymi ocenami miejsc w stylu PRL, jednak pojawiły się także nieoczekiwane relacje między zmiennymi w badaniu drugim. Brak reprodukcji korelacji wieku z ocenami zdjęć sugeruje ograniczony wpływ doświadczeń z młodości na kształtowanie się preferencji do budynków i wewnątrz.

Słowa kluczowe: nostalgia restoratywna, nostalgia tęsknota, nostalgia refleksyjna, preferencja budynków, preferencja wewnątrz, PRL

Nostalgia w psychologii

Do późnych lat XX wieku, nostalgia była postrzegana jako „choroba” związana z obsesyjnym skupieniem się na idei ojczyzny i tęsknoty za opuszczonym miejscem (*homesickness*), powodująca problemy emocjonalne, m.in. anoreksję, a nawet myśli samobójcze (Anspach, 1934; De Diego i Ots, 2014; McCann, 1941; Sedikides i Wildschut, 2022). Według Sedikidesa i Wildschuta (2019) obserwowanie nostalgii, głównie u osób w ciężkim stanie psychicznym, doprowadziło do interpretacji jej jako przyczyny ich schorzeń, zamiast rozpoznania w niej mechanizmu radzenia sobie z rzeczywistymi trudnościami pacjentów.

W aktualnej literaturze dominuje pozytywne postrzeganie nostalgii, mimo że ma ona element negatywny związany z utratą czegoś ze względu na upływ czasu (Batcho, 2020), to głównie oferuje wiele korzyści emocjonalnych (Abeyta i in., 2015; Batcho, 2013; Cheung i in., 2016; Hepper i in., 2024; Juhl i Biskas, 2023; Routledge i in., 2008; Sedikides i Wildschut, 2022; Sedikides i in., 2018; Vess i in., 2012; Wildschut i in., 2006; Zhou i in., 2008). W większości cytowanych wyżej prac psychologicznych „słodko-gorzki” myślowy powrót do przeszłości uważany jest za ważny psychologiczny zasób jednostki, pozwalający jej przerzucić pomost między tym, co było i czego doświadcza aktualnie, przywracając przerwana ciągłość, wzmacniając samoocenę i ułatwiając adaptację społeczną.

Nostalgia wiąże się również z określonymi ryzykiem i ograniczeniami. Według Newmana i współpracowników (2020), eksperymentalnie indukowana nostalgia jest oceniana jako bardziej pozytywna niż nostalgia wzbudzana poprzez codzienne doświadczenia, często o zabarwieniu negatywnym. Osoby nieszczęśliwe mogą nie odczuwać korzyści płynących z nostalgii (Sedikides i in., 2010), podobnie jak osoby o niskim poczuciu ciągłości własnej tożsamości (Iyer i Jetten, 2011), oraz osoby posiadające niski status społeczny (Newman, 2020). Z kolei

grupowa nostalgia narodowa w niektórych przypadkach prowadzi do wzmożenia uprzedzeń (Behler i in., 2021), a grupy polityczne mogą używać tej emocji do manipulacji (Ostovich, 2020).

Emocja nostalgii okazuje się zróżnicowana kulturowo. Obszerne badania międzykulturowe prowadzone przez Erikę Hepper i współpracowników (Hepper, 2014; Hepper i in., 2024) wykazały, że zabarwienie afektywne nostalgii zależało od kraju pochodzenia osób badanych. W zależności od kultury, nostalgia była postrzegana jako pozytywna, neutralna bądź negatywna emocja. Hepper i jej zespół (2024) wykazali również, że kultury różniły się czynnikami, które wzbudzały nostalgię: osoby z krajów wysoko rozwiniętych (oceniane na podstawie dobrobytu, długości życia i jakości życia) odczuwały nostalgię częściej ze względu na bodźce sensoryczne (takie jak zdjęcia, zapachy, muzyka) niż ze względu na spotkania towarzyskie.

Kategorie nostalgii

Badacze nostalgii często traktowali ją jako konstrukt jednowymiarowy (Routledge, 2016; Wildschut i Sedikides, 2023), mimo że badania pokazują, że nie jest to konstrukt jednolity. Na wielowymiarowy charakter nostalgii zwraca uwagę Jacobsen (2020), dokonując wstępnych klasyfikacji rodzajów nostalgii ze względu na różne kryteria demarkacyjne. Poza podstawowym podziałem na nostalgię jako stan patologiczny i jako „normalną” emocję, typologie nostalgii mogą dotyczyć zarówno jej różnych treści, jak i cech formalnych – sposobów przeżywania myślowego powrotu do przeszłości.

Havlena i Holak (1996, 2000) zaproponowali podział nostalgii na cztery kategorie w zależności od dwóch wymiarów – bezpośredniość – pośredniość i indywidualność – kolektywność. Nostalgia bezpośrednia dotyczy doświadczeń z życia danej osoby, a pośrednia związana jest z przeszłością znaną z opowieści i tekstów kultury. Wymiar indywidualności opisuje, czy nostalgiczne doświadczenia dotyczą pojedynczych osób, czy są podzielane przez członków większej grupy. Autorzy skonstruowali narzędzie diagnozujące wszystkie cztery typy nostalgii (Holak i in., 2005).

Pionierem współczesnych badań nostalgii rozumianej nie jako choroby, ale jako psychologicznego zasobu ułatwiającego poradzenie sobie z przerwą ciągłością, był socjolog Fred Davis (1979). W pracy *Yearning for Yesterday* (*Tęskniąc za dniem wczorajszym*) opisał trzy typy nostalgii: nostalgię prostą (pierwszego rzędu), nostalgię refleksyjną (drugiego rzędu) i nostalgię interpretacyjną (trzeciego rzędu). Nostalgia prosta związana jest z chęcią powrotu do przeszłości i wynika z braku akceptacji teraźniejszości; nostalgia refleksyjna jest analizą przeszłości i jej krytyczną oceną; nostalgia interpretacyjna jest swoistą metarefleksją nad przemijaniem, powiązaną z refleksją nad jej prawdziwym znaczeniem dla jednostki.

Do rozróżnienia wprowadzonego przez Davisa nawiązała literaturoznawczyni, Svetlana Boym (2001) i wyróżniła dwa typy nostalgii – restoratywną (zbliżoną znaczeniem do nostalgii prostej) i refleksyjną będącą połączeniem dwóch

pozostałych typów nostalgii wyróżnionych przez Davisa (Boym, 2001, 2007). Podział ten nie bazuje na treściach ani źródłach nostalgicznych obrazów przeszłości, ale opisuje procesy i dążenia wzbudzone przez tę emocję. Nostalgia restoracyjna budzi pragnienie odtworzenia lub powrotu do przeszłości, postrzeganej jako lepszej moralnie, a zniszczonej obecnie przez „wrogie siły”. Nostalgia refleksyjna jest ukierunkowana na poznawanie przeszłości i integrowanie jej w spójną narrację życia.

Monika Prusik (2011) zastosowała w badaniach nostalgii do PRL narzędzie autorstwa Havleny i Holak (Holak i in., 2005), ale zamiast proponowanych przez badaczy czterech typów nostalgii, na próbie ogólnopolskiej autorka wyłoniła dwa czynniki, które nazwała: „nostalgia-tęsknota” i „zainteresowanie przeszłością”. Do pierwszego z nich należały stwierdzenia dotyczące tęsknoty do przeszłości, poczucia straty i preferencji do dawnej kultury. Drugi czynnik obejmował treści odnoszące się do refleksyjnego powrotu do wcześniejszych doświadczeń oraz wspólnego ich przywoływania z innymi osobami. Taki podział, według Prusik lepiej oddający realia polskie, wydaje się być najbliższy typologii opisanej przez Svetlanę Boym.

Nostalgia może być rozumiana jako chwilowy stan psychiczny lub jako trwała predyspozycja jednostki. W badaniach eksperymentalnych nostalgia traktowana jest jako stan wywołany za pomocą odpowiedniej instrukcji lub wyzwalających nostalgię bodźców (Routledge, 2016). Traktowana jako predyspozycja badana jest za pomocą odpowiednich kwestionariuszy. Do najbardziej znanych skal nostalgii należą: *Southampton Nostalgia Scale* (Wildschut i Sedikides, 2023), wspomniany wyżej *Index of Nostalgia-Proneness* (Holak i Havlena, 1998; Holak i in., 2005), pochodząca z badań konsumenckich *Nostalgia Proneness Scale* (Holbrook, 1993), czy skala autorstwa Batcho (1995) obejmująca listę przedmiotów i abstrakcyjnych bytów, które mogą stać się przedmiotem nostalgicznych wspomnień.

Podział na nostalgię restoracyjną oraz refleksyjną został zoperacjonalizowany w postaci trzech skal o różnej zawartości treściowej przez Prusik (2011) oraz Lewicką i Prusik (2023). Pierwsza – będąca skróconą i zmodyfikowaną wersją Skali Holak i Havleny (1998) – obejmuje ogólne uczucie nostalgii (nostalgię za minionym czasem), dwie pozostałe dotyczą nostalgii związanej z miejscami zamieszkania badanego: nostalgii za miejscem, które się zmieniło oraz nostalgii relokacyjnej – nostalgii za miejscem, z którego się wyjechało (Lewicka i Prusik, 2023). W obecnym badaniu posłużono się pierwszą z nich.

Nostalgia za okresem PRL

Poczucie ciągłości stanowi element spójnej tożsamości i odnosi się do postrzegania własnego „ja” w wymiarze przeszłym, teraźniejszym i przyszłym jako całości podlegającej dynamicznym zmianom w czasie (Brzezińska, 2006). Nostalgia może wzmocnić poczucie tej ciągłości. Abakoumkin i współpracownicy (2019) tłumaczą ten efekt jako rezultat zwiększenia przez nostalgię poczucia przynależności społecznej. Wyniki ich badań mogą wyjaśniać rolę nostalgii u obywateli państw, w których zachodzą duże przemiany społeczne.

Radykalną zmianą społeczną, której doświadczyły narody Europy Środkowo-Wschodniej i Wschodniej, było przejście od systemu komunistycznego do kapitalistycznego na przełomie lat 80. i 90. ubiegłego wieku. Pomimo znacznego upływu czasu, część społeczeństw, które doświadczyły tej transformacji, wciąż odczuwa nostalgię wobec minionego okresu. Jej przedmiotem są m.in.: większa równość społeczna w tamtym okresie, bliższe i mniej instrumentalne relacje społeczne, a także większe poczucie bezpieczeństwa (Prusik i Lewicka, 2016). Towarzyszy temu negatywna ocena współczesności. Zjawisko to zostało opisane w licznych publikacjach (Ekman i Linde, 2005; Godole i Idrizi, 2019; Todorova i Gille, 2010), a w niektórych krajach otrzymało specjalną etykietę: *ostalgia* w Niemczech Wschodnich (Blum, 2000; Boyer, 2006), czy *jugonostalgia* w krajach byłej Jugosławii (Maksimović, 2017).

Przedstawiono wiele wyjaśnień tego rodzaju poglądów. Wprowadzenie kapitalizmu oznaczało większe rozwarstwienie społeczne oraz konieczność ciągłej walki o poprawę lub utrzymanie zadowalającego standardu życia. Sytuacja materialna osób, które nie zaadaptowały się do tego systemu, stawała się gorsza w porównaniu z osobami, którym się powiodło (Roeske, 2014), choć obiektywnie transformacja przyniosła ogólnie istotne polepszenie sytuacji materialnej (Czapiński i Panek, 2015). Zróżnicowanie statusów przyczyniało się do erozji więzi społecznych, a ogólny obraz społeczeństwa zmienił się ze wspólnoty, dla której wrogiem była władza, na zgrupowanie ludzi rywalizujących ze sobą nawzajem.

Innym źródłem wyjaśnień może być sposób, w jaki funkcjonuje sama pamięć. Wspomnienia ulegają zniekształceniu wraz z ich przywoływaniem. Ludzie mają tendencję do postrzegania przeszłości, nawet traumatycznej, w pozytywnym świetle, a nawet zapominania negatywnych wydarzeń (Skowronski i in., 2014). Obraz PRL istnieje także w pamięci kolektywnej, czyli syntezie wspomnień wielu ludzi. Podzielanie wspólnej perspektywy na przeszłość jest istotnym elementem przynależności do grupy, ludzie mają więc motywację, by poznać sposób, w jaki postrzegają wspólną historię inne osoby i w pewnym stopniu dostosowywać do nich własne (Prusik, 2011).

Lewicka i Prusik (2023; Prusik i Lewicka, 2016) podsumowały teorie motywów nostalgii do PRL w trzech hipotezach: negatywnej terażniejszości, pozytywnej przeszłości i szczęśliwej młodości, odnoszących się odpowiednio do szkód wywołanych przez wprowadzenie kapitalizmu, pozytywnych elementów dawnego ustroju i korzyści z bycia młodszym – niezależnie od stanu państwa. Badania auterek wykazały, że hipoteza negatywnej terażniejszości odpowiada nostalgii typu restoratywnego, która wiązała się z pesymistycznym poglądem na terażniejszość i przebieg historii własnej i grupy, ale nie z nadmiernie pozytywnym postrzeganiem przeszłości. Nostalgia refleksyjna korelowała zarówno z pozytywnym obrazem terażniejszości, jak i przeszłości, co jest zgodne z hipotezą pozytywnej przeszłości. Choć efekt szczęśliwej młodości był najsłabszy, miał on związek z restoratywnym typem nostalgii. Najsilniejszym efektem okazał się efekt negatywnej terażniejszości, co pokrywa się z refleksją teoretyczną innych autorów badających zjawisko tęsknoty za komunizmem (Ekman i Linde, 2005; Koleva, 2019).

Cele badania

Nostalgiczne odczucia wobec bezpowrotnie minionej przeszłości mogą obejmować nie tylko myślowy powrót do własnej historii, lecz także nostalgiczne odczucia wobec charakterystycznych dla minionej epoki artefaktów. Na tym bazuje kultura *vintage*: promująca powrót do przedmiotów i wytworów kultury sprzed kilkudziesięciu lat: ubrań, muzyki, sztuki, wystroju wnętrz, samochodów, a ostatnio i gier komputerowych. W Polsce obserwujemy rosnące zainteresowanie przedmiotami codziennego użytku i wytworami kultury okresu PRL. Modne stają się elementy wyposażenia mieszkań tamtego okresu, stanowiące funkcjonalne rozwiązania dostosowane do potrzeb mieszkańców często małych przestrzeni (meblościanki, tapczany, chowane w ścianie szafy itd.) (Jarmuż, 2013). Zaobserwowano również tendencję odejścia od skrajnego minimalizmu w wyposażeniu mieszkań. Nie tak dawno w Warszawie ogromną popularnością cieszyła się wystawa „Szare w kolorze”, prezentująca autentyczne wyposażenie mieszkania z czasu PRL (FOTOTAPETA, 2000; Zachęta Narodowa Galeria Sztuki, 2025). Moda z czasów PRL również zyskuje na popularności wśród osób młodszych, istnieje wiele poradników na temat tego, jak wykorzystać akcenty *vintage* w dzisiejszych stylizacjach (Aulich, 2024; Pejas, 2024). Ponadto istnieje wiele sklepów i marek, których główną strategią marketingową jest wykorzystanie stylistyki nawiązującej do czasów PRL, przykładem są marki, takie jak: Pan Tu Nie Stał lub Made-In-PRL.

Nostalgii za czasami komunizmu badano w różny sposób i w odniesieniu do różnych obszarów życia. Nie udało się odnaleźć badań ilościowych, które odnosiłyby zjawisko nostalgii – zwłaszcza jej różnych typów – do architektury minionego okresu. Jednak w przestrzeni medialnej coraz częściej zwraca się uwagę na społeczne zalety modernistycznych osiedli okresu PRL, porównując je z współczesnym budownictwem deweloperskim. Przykładem tych zestawień jest film dokumentalny Konrada Królikowskiego *Bloki* (2017).

W niniejszym badaniu postanowiono sprawdzić, jak powszechna jest w obecnym społeczeństwie nostalgia za architekturą okresu PRL, oraz jaki związek z przeżywaną nostalgią mają zmienne demograficzne – przede wszystkim wiek osoby badanej, oraz rodzaj nostalgii: restoratywnej (tęsknoty) i refleksyjnej. Wstępnie założono, że nostalgia za artefaktami okresu PRL (typem budynków oraz wnętrz mieszkań) będzie silniejsza u osób starszych, pamiętających okres PRL niż u osób młodszych. Warto jednak mieć na uwadze, że kultura *vintage* promowana jest często właśnie wśród osób, które danego okresu nie doświadczyły. Założono też, że silniejszym predyktorem pozytywnej oceny budynków i wnętrz z okresu PRL będzie nostalgia restoratywna niż refleksyjna, która z kolei – ze względu na jej związek z pozytywną oceną teraźniejszości – silniej będzie związana z oceną budynków i wnętrz nowoczesnych.

Przeprowadzono dwa badania. W pierwszym pilotażowym przeprowadzonym na niewielkiej próbie, badano oceny budynków – typowych bloków pochodzących z okresu PRL oraz nowoczesnych, postmodernistycznych konstrukcji. W drugim badaniu, przeprowadzonym na znacznie większej ogólnopolskiej próbie, rozszerzono materiał poprzez z jednej strony – replikację badania pierwszego,

z drugiej – dodanie nowej grupy bodźców w postaci zdjęć wnętrz mieszkalnych, a także dodatkowych zmiennych opisujących stosunek badanych do przedstawianych im zdjęć. Postawiono następujące hipotezy:

H1: Wystąpi pozytywny związek między wiekiem badanych a ocenami budynków w stylu PRL.

H2: Nostalgia restoratywna (tęsknota) będzie silniej związana z ocenami budynków w stylu PRL niż nostalgia refleksyjna.

Sformułowano też dwie analogiczne hipotezy dotyczące preferencji wnętrz mieszkalnych:

H3: Wystąpi pozytywny związek między wiekiem badanych a ocenami wnętrz w stylu PRL.

H4: Nostalgia restoratywna (tęsknota) będzie silniej związana z ocenami wnętrz w stylu PRL niż nostalgia refleksyjna.

Istnieją podstawy teoretyczne, aby przewidywać, że nostalgia refleksyjna, jako towarzysząca zarówno pozytywnej ocenie teraźniejszości, jak i przeszłości (Lewicka i Prusik, 2023; Prusik, 2011), powinna być związana z pozytywną oceną nowoczesnych budynków, a także nowoczesnych wnętrz. Oczekiwano zatem, że:

H5: Nostalgia refleksyjna będzie miała pozytywny związek z ocenami nowoczesnych budynków i wnętrz.

Badanie 1

Badanie 1 miało charakter pilotażowy. Jego celem była wstępna analiza hipotez dotyczących oceny budynków z czasów PRL i nowoczesnych oraz właściwości zastosowanych narzędzi pomiaru.

Metoda

Osoby uczestniczące

W badaniu wzięło udział 67 osób. Dane socjodemograficzne grupy przedstawiono w tabeli 1 (s. 88). Badani otrzymali zaproszenie do badania przez platformę Facebook i Messenger.

Procedura i schemat badania

Badanie miało charakter korelacyjny. Osoby badane wypełniały anonimowy formularz na platformie Qualtrics. W pierwszej części kwestionariusza odpowiadały

na podstawowe pytania demograficzne. Następnie miały za zadanie wypełnić kwestionariusz mierzący nasilenie dwóch typów nostalgii. W drugiej części, osoby badane miały ocenić swoje preferencje wobec dwóch typów budynków przedstawionych na zdjęciach.

Tabela 1

Socjo-demograficzna charakterystyka badanych prób w badaniu 1

		Grupa młodsza wiek < 43,0 N = 37	Grupa starsza wiek ≥ 43,0 N = 30	Łącznie N = 67
Wiek	M	26,22	55,3	39,24
	SD	3,97	9,48	16,14
	Zakres	22–38	44–76	22–76
Wykształcenie %	Podstawowe	0	3,3	1,5
	Średnie	54,1	73,3	62,7
	Wyższe	45,9	23,3	35,8
Płeć %	Kobieta	75,7	66,7	71,6
	Mężczyzna	18,9	33,3	25,4
	Inna	5,4	0	3

Pomiar zmiennych

Nostalgia tęsknota i nostalgia refleksyjna

Do mierzenia nostalgii wykorzystano wybrane pozycje z polskiego tłumaczenie skali INP (Holak i in. 2005) w adaptacji autorstwa Prusik (2011). Kwestionariusz uzyskał rzetelność α Cronbacha na poziomie 0,88 dla *Nostalgii tęsknoty* i 0,81 dla *Nostalgii refleksyjnej*. Skala składała się łącznie z 17 stwierdzeń, 9 dla podskali *Nostalgia tęsknota* (np. „Tęsknię za starymi, dobrymi czasami”; „Społeczeństwo, do którego należę, było lepsze kiedyś niż jest teraz”) i 8 dla podskali *Nostalgia refleksyjna* (np. „Lubię oglądać zdjęcia, które kiedyś zrobiłem/am”; „Ludzie i miejsca z mojej przeszłości są dla mnie szczególnie ważne”). Badani odnosili się do każdego ze stwierdzeń na 7-punktowej skali Likerta, gdzie odpowiedź 1 oznaczała *całkowicie się nie zgadzam*, a odpowiedź 7 *całkowicie się zgadzam*.

Wiek

W celu zmierzenia różnic międzygrupowych osoby badane podzielono na dwie grupy wiekowe – młodszą i starszą. Wybrano rok urodzenia 1980 jako punkt dzielący obie grupy. Osoby urodzone w tym roku mogły jeszcze w czasie swojej młodości, nabyć wspomnienia związane z okresem PRL. Ponadto wśród badanych nie było osób urodzonych między rokiem 1981 a 1985. W przypadku osób urodzonych w roku 1986 było niskie prawdopodobieństwo, że utworzyły one wspomnienia związane z tamtym okresem, służące do formowania przyszłej nostalgii, więc przydzielono je do grupy młodszej. Wiek traktowano również jako zmienną ciągłą do zbadania jej relacji z nostalgią i postrzeganiem miejsca.

Preferencja budynków

Badani oceniali budynki na pięciostopniowej skali od *bardzo mi się nie podoba* do *bardzo mi się podoba*. Zastosowana miara była sumą punktów w każdej kategorii budynków.

Materiały

Zdjęcia budynków

Budynki podzielono na dwa typy – bloki w stylu PRL i budynki nowoczesne. Badacze dokonali tego podziału poprzez analizę ich cech architektonicznych oraz historii budynków. W przypadku budynków nowoczesnych starano dobierać się te charakteryzujące się abstrakcyjnymi formami, materiałami budowlanymi, takimi jak szkło czy beton oraz niskim natężeniem cech charakteryzujących „miejsca historyzujące”. Zdjęcia pochodziły z bazy danych zdjęć miejskich Place Picture Set (Lewicka i in. 2019) (załącznik 1). Badanym przedstawiono 20 zdjęć, z czego 10 z nich przedstawiało bloki komunistyczne, a pozostałe budynki nowoczesne.

Wyniki

Statystyki opisowe zmiennych

Zmienne mierzone były na poziomie ilościowym, a ich statystyki opisowe oraz korelacje między zmiennymi zamieszczono w tabeli 2.

Tabela 2

Statystyki opisowe zmiennych oraz korelacje między zmiennymi w badaniu 1

Zmienna	<i>M</i>	<i>SD</i>	Skośność	Kurtoza	1	2	3	4	5
1. Nostalgia tęsknota	4,30	1,25	−0,45	0,31	–				
2. Nostalgia refleksyjna	4,74	1,05	0,17	−0,96	0,65*	–			
3. Ocena bloków w stylu PRL	26,96	6,73	−0,37	−0,18	0,44*	0,34*	–		
4. Ocena nowoczesnych budynków	29,30	6,39	−0,26	−0,14	−0,23	−0,19	−0,05	–	
5. Wiek	39,24	16,14	0,62	−0,87	0,35*	0,16	0,36*	−0,06	–

* $p < 0,01$

Ze względu na wartości skośności i kurtozy (tabela 2) przyjęto, że rozkład zmiennych jest symetryczny i nie odbiega od rozkładu normalnego (Field, 2000). Z tego powodu przyjęto, że wszystkie zmienne spełniały warunki umożliwiające przeprowadzenie analizy korelacji *r*-Pearsona i analiz regresji (tabela 2).

Otrzymano pozytywną korelację pomiędzy obiema formami nostalgii, co sugeruje, że obie formy nostalgii dzielą wspólną wariancję. Oba rodzaje nostalgii korelowały pozytywnie z oceną zdjęć bloków w stylu PRL. Korelacja była silniejsza dla nostalgii tęsknoty niż nostalgii refleksyjnej. Żaden typ nostalgii nie korelował z oceną zdjęć budynków nowoczesnych. Wiek badanych korelował dodatnio z nostalgią tęsknotą oraz z oceną zdjęć bloków w stylu PRL. Nie korelował natomiast z oceną zdjęć miejsc nowoczesnych ani z nostalgią refleksyjną.

Zastosowano test *t*-Studenta, aby ocenić różnicę między grupami wiekowymi pod względem ocen miejsc i nostalgii. Test okazał się istotny w przypadku zmiennych nostalgia tęsknota i ocena bloków w stylu PRL – kolejno $t(65) = 3,3$; $p < 0,001$; d Cohena = 0,82 oraz $t(65) = 3,03$; $p = 0,002$; d Cohena = 0,74. Test *t*-Studenta nie okazał się istotny dla pozostałych zmiennych. Zgodnie z hipotezami osoby starsze cechowały się wyższym poziomem nostalgii tęsknoty oraz wyżej oceniali zdjęcia bloków niż osoby młodsze. Wskaźnik d Cohena sugeruje, że efekt ten jest umiarkowany dla oceny bloków oraz silny dla nostalgii tęsknoty.

Regresja ocen zdjęć budynków na dwa rodzaje nostalgii i wiek osób badanych

W celu dalszej analizy relacji między nostalgią, a oceną budynków przeprowadzono hierarchiczną regresję liniową, w której za zmienne zależne przyjęto kolejno ocenę zdjęć bloków w stylu PRL i ocenę zdjęć budynków nowoczesnych. W pierwszym kroku w każdym przypadku predyktorami okazały się obydwa typy nostalgii. W drugim wprowadzono do równania regresji wiek. Analizę przeprowadzono oddzielnie dla oceny bloków oraz budynków nowoczesnych (tabela 3).

Tabela 3

Regresja ocen zdjęć bloków w stylu PRL oraz budynków nowoczesnych na dwa rodzaje nostalgii i wiek osób badanych

	Bloki w stylu PRL					Budynki nowoczesne				
	<i>B</i>	<i>SE</i>	β	<i>t</i>	<i>p</i>	<i>B</i>	<i>SE</i>	β	<i>t</i>	<i>p</i>
Krok I										
	$F(2, 66) = 8$; $p < 0,001$; $R^2_{\text{adj}} = 0,18$					$F(2, 66) = 1,83$; $p = 0,169$; $R^2_{\text{adj}} = 0,03$				
(Stała)	15,31	3,51		4,36	< 0,001	35,39	3,63		9,76	< 0,001
Nostalgia tęsknota	0,23	0,09	0,38	2,60	0,012	-0,10	0,09	-0,17	-1,09	0,282
Nostalgia refleksja	0,07	0,12	0,09	0,62	0,536	-0,06	0,12	-0,08	-0,49	0,623
Krok II										
	$F(3, 66) = 7,06$; $p < 0,001$; $R^2_{\text{adj}} = 0,22$					$F(3, 66) = 1,21$; $p = 0,314$; $R^2_{\text{adj}} = 0,01$				
(Stała)	12,88	3,62		3,56	< 0,001	35,22	3,86		9,12	< 0,001
Nostalgia tęsknota	0,17	0,09	0,28	1,831	0,073	-0,10	0,09	-0,18	-1,06	0,293
Nostalgia refleksyjna	0,10	0,12	0,12	0,84	0,406	-0,06	0,12	-0,08	-0,48	0,637
Wiek	0,10	0,05	0,24	2,08	0,041	0,01	0,05	0,02	0,14	0,891

Wiek okazał się silniejszym predyktorem oceny zdjęć bloków aniżeli nostalgia tęsknota, choć w odniesieniu do tej drugiej zmiennej uzyskano śladowy efekt pozytywny ($p < 0,10$). Wiek uczestników oraz rodzaj doświadczanej nostalgii nie pozwalały przewidzieć ocen budynków nowoczesnych.

Dyskusja

Wyniki badania pilotażowego okazały się wstępnie potwierdzać założenia badania. Zgodnie z hipotezą 1 nostalgia tęsknota korelowała istotnie i dodatnio z oceną bloków w stylu PRL, co potwierdza postawioną hipotezę. Ta relacja nie zachodzi dla nostalgii refleksyjnej ani dla budynków nowoczesnych, co potwierdza hipotezę 2, jednak nie udało się potwierdzić hipotezy 5.

Zgodnie z hipotezą 3 wiek korelował dodatnio z nostalgią tęsknotą oraz oceną bloków w stylu PRL i te oceny były istotnie niższe w grupie młodszej niż w grupie starszej. Efekt nie zachodził dla nostalgii refleksyjnej ani dla budynków nowoczesnych. Można więc stwierdzić, że wraz z wiekiem wzrasta nasze natężenie nostalgii tęsknoty oraz preferencja do bloków w stylu PRL. Co ciekawe, wiek okazał się silniejszym predyktorem oceny bloków w stylu PRL, kiedy uwzględniono go w regresji wraz z obydwoma rodzajami nostalgii. W takim przypadku efekt nostalgii tęsknoty uległ osłabieniu, a jedynym statystycznie istotnym predyktorem okazał się wiek. Taki model przewidywał również więcej wariancji.

Badanie 2

Wprowadzenie

Efekty uzyskane w badaniu pilotażowym mogły okazać się słabsze niż w rzeczywistości ze względu na małą liczbę badanych, dlatego postanowiono przeprowadzić badanie na większej, ogólnopolskiej, próbie ze wzbogaconym materiałem eksperymentalnym. Obok zdjęć budynków (tych samych, których użyto w badaniu 1) przedstawiono również do oceny fotografie wnętrz mieszkalnych: charakterystycznych dla okresu PRL i współczesnych.

Metoda

Osoby uczestniczące

W badaniu wzięło udział 476 osób (225 oceniało zdjęcia budynków, a 251 wnętrza). Uczestnicy zostali zrekrutowani przez firmę Pollster. Badaniem objęto próbę ogólnopolską, zróżnicowaną ze względu na wiek, płeć, wykształcenie i wielkość miejscowości zamieszkania. Dane socjodemograficzne próby przedstawia tabela 4 (s. 92).

Tabela 4*Socjo-demograficzna charakterystyka badanych prób w badaniu 2*

		Budynki N = 225	Wnętrza N = 251
Wiek	<i>M</i>	48,32	48,0
	<i>SD</i>	17,03	16,1
	Zakres	18–83	18–82
Wykształcenie %	Podstawowe	35,1	37,8
	Średnie	39,6	35,5
	Wyższe	25,3	26,7
Płeć %	Kobieta	52,0	55,4
	Mężczyzna	47,6	48,6
	Inne	0,4	0,0
Wielkość miejscowości %	Wieś	35,9	32,2
	Miasto < 20,000	10,4	9,1
	Miasto < 100,000	22,8	22,6
	Miasto < 500,000	17,6	20,4
	Miasto > 500,000	13,3	16,7

Narzędzia**Nostalgia**

Do pomiaru poziomu nostalgii ponownie użyto skróconej wersji skali *Index of Nostalgia-Proneness* przetłumaczonej przez Monikę Prusik (2011). Rzetelność podskal w obu grupach była wysoka i przekraczała $\alpha = 0,80$: dla podskali *Nostalgia tęsknota* $\alpha = 0,87$ w grupie oceniającej budynki, $\alpha = 0,91$ w grupie oceniającej wnętrza, dla podskali *Nostalgia refleksyjna* $\alpha = 0,89$ w grupie oceniającej budynki oraz $\alpha = 0,88$ w grupie oceniającej wnętrza. Obie podskale były dość wysoko ze sobą skorelowane, $r(225) = 0,73$ dla ocen budynków, $r(221) = 0,69$ dla ocen wnętrza. Ze względu jednak na poprzednie badania wykazujące, że skala jest dwuczynnikowa (Lewicka i Prusik, 2023), potraktowano je jako miary dwóch rodzajów nostalgii. Miarami obu rodzajów nostalgii były średnie obu podskal.

Ocena miejsc

Stosunek do prezentowanych zdjęć mierzyły cztery stwierdzenia – „To miejsce mi się podoba”; „To miejsce jest urządzone w praktyczny, funkcjonalny sposób”; „W tak urządzonym miejscu mógłbym (mogłabym) poczuć się jak w domu” i „To miejsce wywołuje we mnie nostalgię” – do których badani ustosunkowywali się za pośrednictwem siedmiostopniowej skali Likerta od zdecydowanie się zgadzam do zdecydowanie się nie zgadzam. Takie same pytania i skalę odpowiedzi zastosowano do oceny budynków. Dodatkowo pod każdym zdjęciem znajdowało się też pytanie otwarte: „Co sądzi Pan(i) o tym miejscu? Proszę napisać w kilku słowach”.

Analiza czynnikowa czterech rodzajów pytań przeprowadzona oddzielnie dla miejsc nowoczesnych oraz miejsc z okresu PRL (budynków i wnętrz) wykazała w obu przypadkach po jednym czynniku wyjaśniającym – odpowiednio – 83% wariancji (oceny miejsc z okresu PRL) oraz 78% wariancji (oceny miejsc nowoczesnych). W obu przypadkach pierwsze trzy rodzaje ocen miały bardzo wysokie ładunki (ponad 0,90), podczas gdy ostatnie pytanie („To miejsce wywołuje we mnie nostalgię”) miało niższe ładunki (poniżej 0,80). Pytanie to mogło odnosić się do chwilowo wywołanego przez prezentowane bodźce stanu emocjonalnego (nostalgia jako stan). W kolejnych analizach zdecydowano się traktować te cztery pytania albo niezależnie, albo łącznie – w postaci zbiorczych wskaźników. W drugim przypadku stworzono zbiorczy wskaźnik oceny, będący średnią ocen trzech pierwszych pytań. Odpowiedzi na pytanie o wywołaną emocję nostalgii, ze względu na jego treściową specyfikę, analizowano oddzielnie.

Materialy

W obecnym badaniu wykorzystano część zdjęć (6 zdjęć bloków w stylu PRL i 6 zdjęć budynków nowoczesnych) stosowanych uprzednio w badaniu pierwszym. Zdjęcia wnętrz pochodziły z prywatnych zbiorów, ogłoszeń internetowych (otrzymano zgodę na ich użycie) i repozytorium Wikimedia Commons. Dobór zdjęć wnętrz został poprzedzony pilotażem, w którym badani ($N = 16$) oceniali wnętrza na 7-punktowej skali *zdecydowanie PRL – zdecydowanie nowoczesne*. Na podstawie wyników wybrano 5 najwyżżej ocenianych zdjęć w obu kategoriach wnętrz i po jednym zdjęciu kuchni. Średnia ocen wybranych wnętrz w stylistyce PRL wyniosła $M = 1,41$ (niższa jest lepsza), a ocen wnętrz nowoczesnych $M = 6,16$ (wyższa jest lepsza), co pozwalało na ich wykorzystanie jako materiałów do badania.

Procedura

Badani wypełniali kwestionariusz umieszczony na platformie Qualtrics. Na początku odpowiedzieli na pytania o wiek, płeć, poziom edukacji i wielkość miejscowości zamieszkania. Kolejnym elementem była 17-pozycyjna *Skala nostalgii tęsknoty i nostalgii refleksyjnej*. W głównej części kwestionariusza badani odpowiadali na cztery zamknięte pytanie i jedno otwarte na temat każdego ze zdjęć (6 nowoczesnych i 6 w stylu PRL) prezentowanych w losowej kolejności. Połowa badanych otrzymywała zdjęcia budynków, druga połowa – zdjęcia wnętrz mieszkalnych.

Wyniki

Dane opisowe zmiennych

Tabela 5 (s. 94) zawiera statystyki opisowe wszystkich mierzonych zmiennych z podziałem próby ze względu na rodzaj ocenianych bodźców (budynki vs wnętrza). Miary skośności i kurtozy sugerują, że rozkłady wszystkich zmiennych są symetryczne i nie odbiegają od normalnych, co umożliwiło zastosowanie statystyk parametrycznych.

Tabela 5*Statystyki opisowe w badaniu 2*

	Zmienna	Budynki					Wnętrza				
		<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>Skośność</i>	<i>Kurtoza</i>	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>Skośność</i>	<i>Kurtoza</i>
Nostalgia	Tęsknota	260	5,02	1,20	-0,57	0,27	289	4,92	1,31	-0,58	0,12
	Refleksyjna	260	5,09	1,25	-0,53	-0,06	289	5,15	1,20	-0,52	-0,38
W stylu PRL	Jak w domu	216	3,54	1,47	0,19	-0,60	225	3,11	1,63	0,44	-0,71
	Podoba się	216	3,75	1,35	0,14	-0,30	225	3,17	1,58	0,43	-0,58
	Praktyczne	216	4,16	1,25	-0,02	-0,13	225	3,56	1,50	0,34	-0,57
	Nostalgiczne	216	3,44	1,43	0,30	-0,39	225	3,68	1,62	0,07	-0,91
	Ocena ogólna	216	3,82	1,27	0,21	-0,23	225	3,21	1,53	0,43	-0,54
Nowoczesne	Jak w domu	216	3,21	1,31	0,45	-0,10	221	4,83	1,21	-0,26	-0,20
	Podoba się	216	4,21	1,21	-0,18	-0,13	221	5,06	1,12	-0,23	-0,49
	Praktyczne	216	4,03	1,81	0,11	-0,09	221	5,12	0,99	0,03	-0,56
	Nostalgiczne	216	2,80	1,29	0,62	-0,04	221	3,40	1,50	0,27	-0,65
	Ocena ogólna	216	3,81	1,14	0,17	0,04	221	5,01	1,07	-0,09	-0,53

Adnotacja. Ocena ogólna = średnia z trzech pierwszych ocen (Jak w domu, podoba się, praktyczne).

Interkorelacje między miarami nostalgii a zmiennymi socjo-demograficznymi

W tabeli 6 zamieszczono współczynniki korelacji między zmiennymi socjo-demograficznymi a dwoma rodzajami nostalgii.

Tabela 6

Korelacje między zmiennymi socjo-demograficznymi a miarami nostalgii tęsknoty oraz refleksyjnej w całej próbie (N = 549)

	Wiek	Płeć	Wykształcenie	Wielkość miejscowości
Nostalgia tęsknota	-0,02	-0,04	-0,19***	0,02
Nostalgia refleksyjna	0,12**	0,07	-0,13**	0,05

** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$

Uzyskano słabe negatywne korelacje wykształcenia oraz obu rodzajów nostalgii – osoby bardziej wykształcone deklarowały słabszą nostalgię oraz słabą pozytywną korelację między nostalgią refleksyjną i wiekiem. Ze względu na to, że w badaniach Prusik (2011) uzyskano krzywoliniową zależność między wiekiem

oraz nostalgią refleksyjną, sprawdzono również dopasowanie obu rodzajów funkcji – liniowej i kwadratowej do zależności między wiekiem i tym rodzajem nostalgii. Obie funkcje były istotne: liniowa $F(1, 546) = 7,97$; $p = 0,005$; $R^2 = 0,01$ i kwadratowa $F(2, 545) = 6,01$; $p = 0,003$; $R^2 = 0,02$; choć wyjaśniały niewielką ilość wariancji. Ani liniowa ani kwadratowa funkcja nie opisywała związku wieku z nostalgią tęsknotą.

Nie uzyskano żadnych zależności między dwoma rodzajami nostalgii, płcią oraz wielkością miejscowości zamieszkania.

Analiza ocen miejsc

Testowanie hipotez zostało poprzedzone analizą uzyskanych średnich ocen budynków i wnętrz nowoczesnych oraz w stylu PRL. Zbiorcze wyniki oraz porównanie różnic prezentuje tabela 7.

Tabela 7

Różnice w czterech rodzajach ocen budynków i wnętrz

	Budynki				Wnętrza			
	Nowe <i>N</i> = 216	PRL <i>N</i> = 216	<i>t</i> (213)	<i>p</i>	Nowe <i>N</i> = 221	PRL <i>N</i> = 225	<i>t</i> (217)	<i>p</i>
	<i>M</i> ± <i>SD</i>	<i>M</i> ± <i>SD</i>			<i>M</i> ± <i>SD</i>	<i>M</i> ± <i>SD</i>		
Podoba się	4,21±1,21	3,75±1,35	5,07	< 0,001	5,06±1,12	3,17±1,58	18,05	< 0,001
Praktyczność	4,03±1,18	4,16±1,25	-1,48	0,070	5,13±0,99	3,36±1,50	19,04	< 0,001
Jak w domu	3,21±1,31	3,54±1,47	-3,12	< 0,001	4,83±1,21	3,11±1,63	15,71	< 0,001
Nostalgiczne	2,80±1,29	3,44±1,43	-6,28	< 0,001	3,40±1,50	3,63±1,62	-1,67	0,048

Model zastosowany w badaniu był modelem czynnikowym: 2 (rodzaj obiektów: budynki vs wnętrza) × 2 (styl: w stylu PRL vs nowoczesne), zatem – choć nie było to przedmiotem hipotez – na wynikach tych przeprowadzono dwuczynnikową analizę wariancji z jednym czynnikiem powtarzanym (styl). Analizę przeprowadzono oddzielnie dla wszystkich czterech rodzajów ocen. Analizy wykazały we wszystkich czterech przypadkach istotne efekty główne stylu (nowoczesnego vs w stylu PRL), nieistniejące lub słabsze efekty główne rodzaju obiektu (budynki vs wnętrza) oraz – kwalifikujące te efekty główne – istotne efekty interakcyjne rodzaju obiektu oraz stylu.

Obiekty nowoczesne podobały się bardziej niż obiekty w stylu PRL, $F(1, 430) = 289,95$; $p < 0,001$; $\eta_p^2 = 0,40$; nie uzyskano efektu głównego rodzaju obiektu (budynki vs wnętrza), $F(1, 430) = 1,19$; $p = 0,276$; $\eta_p^2 = 0,003$, otrzymano natomiast istotny efekt interakcji stylu oraz rodzaju obiektu, $F(1, 430) = 110,07$; $p < 0,001$; $\eta_p^2 = 0,20$. Różnica ocen na rzecz wnętrz nowoczesnych w porównaniu z tradycyjnymi była większa: $d = -1,22$ [-1,40; -1,05], niż różnica ocen obu rodzajów budynków: $d = -0,35$ [-0,48; -0,21] (tabela 7).

Analiza wariancji dla ocen praktyczności wykazała istotny efekt główny stylu, $F(1, 430) = 167,80$; $p < 0,001$; $\eta_p^2 = 0,28$, nieistotny efekt główny rodzaju obiektu, $F(1, 430) = 1,19$; $p = 0,276$; $\eta_p^2 = 0,003$ oraz istotny efekt interakcji stylu oraz rodzaju obiektu, $F(1, 430) = 223,97$; $p < 0,001$; $\eta_p^2 = 0,34$. Wnętrza nowoczesne były oceniane jako bardziej praktyczne niż wnętrza w stylu PRL: $d = -1,29$ $[-1,47; -1,11]$, przy braku różnic dla ocen budynków, $d = 0,10$ $[-0,03; 0,24]$ (tabela 7, s. 95).

Analiza wariancji ocen „domowości” prezentowanych obiektów („jak w domu”) wykazała istotny efekt główny stylu, $F(1, 430) = 91,54$; $p < 0,001$; $\eta_p^2 = 0,18$; istotny efekt główny ocenianego obiektu, $F(1, 430) = 25,76$; $p < 0,001$; $\eta_p^2 = 0,06$, oraz kwalifikującą te efekty istotną interakcję stylu oraz rodzaju obiektu, $F(1, 430) = 194,61$; $p < 0,001$; $\eta_p^2 = 0,31$. Analiza średnich wykazała, że o ile bloki w stylu PRL były traktowane jako bardziej kojarzące się z domem niż budynki nowoczesne, $d = 0,23$ $[0,09; 0,36]$, o tyle odwrotną zależność otrzymano dla wnętrz: wnętrza nowoczesne miały bardziej domowy charakter niż wnętrza w stylu PRL: $d = -1,06$ $[-1,23; -0,90]$ (tabela 7, s. 95).

Ostatnia analiza wariancji dotyczyła oceny emocji nostalgii związanej z ocenianym obiektem. Uzyskano istotny efekt główny stylu, $F(1, 430) = 25,51$; $p < 0,001$; $\eta_p^2 = 0,06$; istotny efekt główny rodzaju ocenianego obiektu, $F(1, 430) = 10,89$; $p = 0,001$; $\eta_p^2 = 0,03$; oraz dość słaby efekt interakcji stylu oraz rodzaju obiektu, $F(1, 430) = 6,30$; $p = 0,012$; $\eta_p^2 = 0,01$. Miejsca w stylu PRL wzbudzały większą nostalgię niż miejsca nowoczesne, przy czym różnica ta była większa w przypadku budynków, $d = 0,43$ $[0,29; 0,57]$ niż wnętrz, $d = 0,12$ $[-0,02; 0,25]$ (tabela 7, s. 95).

Wiek, wykształcenie i oceny miejsc

Zbiórce korelacje między wiekiem i wykształceniem z jednej strony a ocenami – globalną i nostalgiczności – czterech rodzajów obiektów (w stylu PRL i nowoczesnych, budynków i wnętrz) przedstawiono w tabeli 8.

Tabela 8

Korelacje między wiekiem i wykształceniem, oceną ogólną oraz odczuwaną nostalgią wobec budynków i wnętrz w stylu PRL i nowoczesnych

	Budynki				Wnętrza			
	W stylu PRL		Nowoczesne		W stylu PRL		Nowoczesne	
	wiek	wykszt.	wiek	wykszt.	wiek	wykszt.	wiek	wykszt.
Ocena ogólna	-0,07	-0,22**	-0,05	-0,13	-0,11	-0,30**	-0,01	-0,23**
Nostalgiczne	-0,12	-0,20**	-0,01	-0,20**	-0,25**	-0,22**	0,19**	-0,17*

Adnotacja. Ocena ogólna = średnia z trzech pierwszych ocen; wyksz. = wykształcenie.

* $p < 0,05$; ** $p < 0,001$

Nie wykazano związku między wiekiem oraz oceną budynków – zarówno w stylu PRL, jak i nowoczesnych. Nie uzyskano zatem potwierdzenia ani hipotezy 1 ani hipotezy 3. Dodatkowo, niezgodnie z hipotezą 3, wiek był ujemnie skorelowany

z oceną nostalgicznego charakteru wnętrz w stylu PRL oraz pozytywnie z oceną nostalgicznego charakteru wnętrz nowoczesnych. Uzyskano natomiast konsekwentne, nieprzewidywane żadną hipotezą, ujemne korelacje między wykształceniem oraz niemal wszystkimi ocenami – przede wszystkim wnętrz – w stylu PRL i nowoczesnych – ale też budynków (tabela 8, s. 96). Wraz z wykształceniem rośnie krytycyzm wobec wszystkich przedstawionych na zdjęciach obiektów.

Typ nostalgii i oceny miejsc

W celu sprawdzenia hipotez 2, 4 i 5 policzono korelacje *r*-Pearsona między dwoma rodzajami nostalgii i ocenami każdego typu miejsc, a następnie przeprowadzono serię hierarchicznych analiz regresji tych ocen na oba rodzaje nostalgii oraz wiek osób badanych. Wyniki korelacji między zmiennymi prezentuje tabela 9. Jak widać, konsekwentnie silniejsze związki między dwoma rodzajami nostalgii a ocenami otrzymano dla ocen wnętrz niż dla ocen budynków i dotyczy to obu rodzajów nostalgii. Najśłabsze korelacje otrzymano dla związku między oboma rodzajami nostalgii i ogólną oceną budynków nowoczesnych, wyraźnie słabsze niż analogiczne korelacje z oceną budynków z okresu PRL.

Tabela 9

Korelacje dwóch rodzajów nostalgii z oceną ogólną oraz odczuwaną nostalgią wobec budynków w wnętrz nowoczesnych i w stylu PRL

Ocena	Budynki				Wnętrza			
	Nostalgia tęsknota		Nostalgia refleksja		Nostalgia tęsknota		Nostalgia refleksja	
	Nowe	PRL	Nowe	PRL	Nowe	PRL	Nowe	PRL
Ocena ogólna	0,11	0,25***	0,16*	0,24***	0,44**	0,42***	0,44***	0,33***
Nostalgiczne	0,21**	0,27***	0,24***	0,20**	0,44***	0,33***	0,41***	0,28***

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$

W kolejnym kroku przeprowadzono serię analiz regresji z dwoma rodzajami ocen (oceną ogólną oraz nostalgicznością) budynków oraz wnętrz nowoczesnych i w stylu PRL jako zmiennymi zależnymi, dwoma rodzajami nostalgii oraz wiekiem osób badanych jako predyktorami. Tabela 10 (s. 98) prezentuje wyniki dla ocen budynków, tabela 11 (s. 98–99) – dla ocen wnętrz.

Wyniki pokazują, że nostalgia refleksyjna lepiej wyjaśniała wariancję ocen nostalgiczności wzbudzonej przez budynki nowoczesne, a nostalgia tęsknota – przez budynki w stylu PRL, co częściowo potwierdza hipotezę 2. Nostalgia refleksyjna była też istotnym pozytywnym predyktorem ogólnej oceny nowoczesnych budynków. Efekty wieku na oceny budynków były generalnie nieistotne, choć uzyskano śladowy ($p < 0,10$) ujemny związek między wiekiem a nostalgicznością budynków w stylu PRL.

Regresje ocen budynków nowoczesnych i w stylu PRL na dwa rodzaje nostalgii oraz wiek badanych

Ocena		Nowoczesne					W stylu PRL					
		<i>B</i>	<i>SD</i>	<i>Beta</i>	<i>t</i>	<i>p</i>	<i>B</i>	<i>SD</i>	<i>Beta</i>	<i>t</i>	<i>p</i>	
Ogólna	Krok I	Stała	−1,12	0,28		−4,07	< 0,001	−0,92	0,27		−3,48	< 0,001
		Testknota	−0,001	0,08	−0,01	−0,01	0,990	0,14	0,07	0,18	1,88	0,061
		Refleksja	0,13	0,07	0,19	1,86	0,064	0,08	0,07	0,11	1,16	0,246
		<i>R</i> ² _{adj}	0,03					0,07				
	Krok II	Stała	−0,96	0,32		−2,99	0,003	−0,67	0,31		−2,19	0,029
		Testknota	−0,01	0,08	−0,02	−0,18	0,855	0,14	0,07	0,16	1,6	0,111
		Refleksja	0,15	0,07	0,21	2,03	0,043	0,11	0,07	0,15	1,49	0,139
		Wiek	−0,004	0,00	−0,07	−1,01	0,313	−0,006	0,04	−0,11	−1,62	0,108
		<i>R</i> ² _{adj}	0,03					0,08				
	Nostalgiczne	Krok I	Stała	1,45	0,38		3,82	< 0,001	1,85	0,42		4,38
Testknota			0,07	0,10	0,07	0,68	0,500	0,30	0,11	0,25	2,58	0,010
Refleksja			0,20	0,10	0,20	1,99	0,048	0,02	0,11	0,02	0,20	0,840
<i>R</i> ² _{adj}			0,06					0,06				
Krok II		Stała	1,57	0,44		3,55	< 0,001	2,32	0,49		4,78	< 0,001
		Testknota	0,06	0,11	0,06	0,58	0,564	0,26	0,12	0,22	2,24	0,026
		Refleksja	0,21	0,10	0,21	2,06	0,041	0,07	0,11	0,06	0,61	0,544
		Wiek	0,003	0,01	−0,04	−0,52	0,604	−0,01	0,01	−0,13	−1,92	0,056
		<i>R</i> ² _{adj}	0,06					0,07				

Regresje ocen wnętrz mieszkań nowoczesnych i w stylu PRL na dwa rodzaje nostalgii oraz wiek badanych

Ocena		Nowoczesne					W stylu PRL				
		<i>B</i>	<i>SD</i>	<i>Beta</i>	<i>t</i>	<i>p</i>	<i>B</i>	<i>SD</i>	<i>Beta</i>	<i>t</i>	<i>p</i>
Ogólna	Krok I Stała	-1,55	0,23		-6,81	< 0,001	-1,92	0,29		-6,63	< 0,001
	Krok I Tęsknota	0,20	0,05	0,30	3,73	< 0,001	0,29	0,07	0,37	4,32	< 0,001
	Krok I Refleksja	0,20	0,06	0,27	3,41	< 0,001	0,06	0,08	0,07	0,84	0,404
	Krok I R^2_{adj}	0,27					0,17				
Ogólna	Krok II Stała	-1,61	0,27		-6,03	< 0,001	-1,47	0,34		-4,35	< 0,001
	Krok II Tęsknota	0,20	0,05	0,31	3,75	< 0,001	0,27	0,07	0,34	4,02	< 0,001
	Krok II Refleksja	0,19	0,06	0,27	3,29	0,001	0,09	0,08	0,10	1,22	0,224
	Krok II Wiek	0,002	0,00	0,03	0,48	0,634	-0,01	0,00	-0,15	-2,47	0,014
	Krok II R^2_{adj}	0,27					0,19				

Ciąg dalszy tabeli 11

Ocena		Nowoczesne					W stylu PRL				
		<i>B</i>	<i>SD</i>	<i>Beta</i>	<i>t</i>	<i>p</i>	<i>B</i>	<i>SD</i>	<i>Beta</i>	<i>t</i>	<i>p</i>
Nostalgiczne	Krok I										
	Stała	0,42	0,41		1,04	0,298	1,43	0,46		3,13	0,002
	Tęsknota	0,34	0,09	0,30	3,64	< 0,001	0,32	0,11	0,27	3,00	0,003
	Refleksja	0,25	0,10	0,20	2,42	0,016	0,12	0,12	0,09	1	0,319
	R^2_{adj}	0,21					0,11				
	Krok II										
	Stała	-0,36	0,47		-0,78	0,439	2,58	0,52		4,93	< 0,001
	Tęsknota	0,38	0,09	0,34	4,1	< 0,001	0,27	0,10	0,22	2,55	0,011
	Refleksja	0,20	0,10	0,16	1,95	0,053	0,19	0,12	0,14	1,66	0,100
	Wiek	0,02	0,01	0,19	3,18	0,002	-0,03	0,01	-0,25	-4,1	< 0,001
	R^2_{adj}	0,24					0,17				

Silniejsze i liczniejsze zależności otrzymano dla oceny wnętrz. Przede wszystkim, zgodnie z hipotezą 4, jedynie nostalgia tęsknota, a nie nostalgia refleksyjna, pozytywnie przewidywała zarówno ogólną ocenę, jak i ocenę nostalgiczności wnętrz w stylu PRL. Potwierdza to w całości hipotezę 4. Warto zaznaczyć, że nostalgia tęsknota przewidywała też pozytywne oceny wnętrz nowoczesnych (tabela 11, s. 98–99).

Zgodnie z hipotezą 5 nostalgia refleksyjna przewidywała pozytywną ocenę ogólną wnętrz nowoczesnych oraz – śladowo ($p = 0,053$) uczucie związanej z nimi nostalgiczności (tabela 11, s. 98–99).

Wbrew hipotezie 3 wiek okazał się istotnym negatywnym predyktorem uczucia nostalgiczności związanej z wnętrzami w stylu PRL oraz ogólnej oceny tych wnętrz. Równocześnie wiek okazał się pozytywnym predyktorem nostalgiczności wywołanej przez wnętrza nowoczesne. Tak więc, podczas gdy młodszy badani oceniali wyżej i z większą nostalgią wnętrza z okresu PRL, starsi badani odczuwali nostalgię względem wnętrz nowoczesnych.

Dyskusja

Wyniki badania 2 nie potwierdziły hipotez 1 i 3 – inaczej niż w badaniu 1 wiek pozostawał w negatywnym związku z oceną miejsc w stylu PRL, a pozytywnym – miejsc nowoczesnych, przy czym są to zależności ograniczone tylko do oceny wnętrz. Dodatkowe analizy przeprowadzone z podziałem na trzy grupy wiekowe: ponad 60 lat (pamiętających czasy PRL), między 41 a 59 (będących dziećmi w tym czasie) oraz poniżej 40 roku życia (nie pamiętających czasów PRL) potwierdziły liniowy charakter zależności: najbardziej nostalgiczne uczucia budziły wnętrza z okresu PRL wśród najmłodszej grupy, najmniej – wśród najstarszej. Z kolei najmłodsza grupa wykazywała najmniej nostalgiczne uczucia wobec wnętrz nowoczesnych, niższe niż obie starsze grupy, które nie różniły się między sobą.

Wynik ten jest niespójny z literaturą – z wiekiem powinna wzrastać liczba wspomnień z okresu krytycznego i późniejszych ważnych momentów życiowych, które miały miejsce w czasach PRL, wewnątrz lub w otoczeniu budynków o odpowiadającej im stylistyce. Te doświadczenia powinny tworzyć ważne, łatwo dostępne wspomnienia i wpłynąć na preferencje badanych (Prusik, 2011; Schindler i Holbrook, 2003). Okazuje się jednak, że większa liczba wspomnień osadzonych w potencjalnie nostalgicznych przestrzeniach nie przyczynia się znacznie do kształtowania gustu. Badanie 1 było przeprowadzone na niewielkiej próbie, zatem bardziej wiarygodne wydają się być wyniki badania 2. Należałoby się zastanowić, dlaczego wiek, niewątpliwie skorelowany z pamięcią czasów wcześniejszych, nie okazał się pozytywnym predyktorem nostalgicznych wspomnień.

Przede wszystkim należy zaznaczyć, że w badaniu 2 – w przeciwieństwie do badania 1 – nie uzyskaliśmy istotnej korelacji między wiekiem a natężeniem nostalgii tęsknoty oraz uzyskaliśmy słabą pozytywną korelację między wiekiem i natężeniem nostalgii refleksyjnej. Oznacza to, że – inaczej niż w badaniach Prusik (2011), prowadzonych 15 lat temu – wiek przestał być mediatorem zależności między rodzajem nostalgii a oceną przeszłości. Dodatkowe analizy kształtu zależności między wiekiem oraz rodzajami nostalgii nie wykazały istotnych zależności ani liniowych ani kwadratowych między wiekiem a nostalgią restoratywną, oraz śladowe zależności, zarówno liniową, jak i kwadratową (odwrócone U), między nostalgią refleksyjną oraz wiekiem. Zależności te są jednak bardzo słabe, wyjaśniając odpowiednio $R^2 = 0,01$ oraz $R^2 = 0,02$ wariancji.

Warto zadać sobie pytanie, skąd pozytywna ocena nostalgiczności nowoczesnych wnętrz u osób starszych oraz tradycyjnych wnętrz z okresu PRL u osób młodszych? Odnosząc się do uzyskanych wyników, należałoby według autorów tego artykułu, wziąć pod uwagę etap życia, w którym znajdowała się część naszych badanych w okresie upadku PRL, a także przed i po tym okresie. Transformacja polityczna w Polsce miała miejsce w roku 1989, a więc 36 lat temu. Nawet najstarsze badane obecnie osoby (70–80 lat) były w tym czasie w „najlepszym okresie swojego życia”, a dynamicznie zmieniające się wyposażenie sklepów i hurtowni, umożliwiało im wprowadzanie zmian do obecnej, często surowej, przestrzeni mieszkalnej. Osoby te w wieku dorosłym mogły niedługo później przeprowadzać remonty mieszkań z większą swobodą w dostosowywaniu ich do własnych preferencji, jednocześnie awansując na drabinie społecznej i podnosząc standard życia. Takie doświadczenia mogłyby wyjaśniać, dlaczego starsze osoby postrzegały nowsze style wystroju jako bardziej nostalgiczne. Kultura *vintage* i rosnąca moda na przedmioty z PRL mogą wyjaśniać negatywne efekty wieku na ocenę artefaktów z okresu PRL, szczególnie wnętrz mieszkalnych z tego okresu – osoby młode mogą być bardziej zafascynowane tym okresem niż ich rodzice i dziadkowie.

Uzupełniającym wyjaśnieniem braku nostalgii do wnętrz w stylu PRL u osób starszych może być dobór prezentowanych zdjęć. Ze względu na ich małą liczbę i pochodzenie (są to zdjęcia mieszkań, które nie zostały poddane remontowi, w większości przeznaczonych na wynajem) nie mogły one przedstawić dawnej stylistyki w pełnym zakresie. Należy bowiem zaznaczyć, że generacja powojennego wyżu demograficznego (obecnie najstarsi badani w naszej próbie) wykazywała inne

preferencje estetyczne niż urodzona przed wojną generacja ich rodziców – bardziej liberalne i wzorowane na zachodnich wzorach. Miało to miejsce nawet w schyłkowym okresie PRL (tzw. okres gierkowski w historii Polski). Przedstawione na zdjęciach wnętrza natomiast to – jak zaznaczali badani w swobodnych wypowiedziach – „prehistoria”. Warto przytoczyć kilka swobodnych wypowiedzi badanych: „W moim rodzinnym domu było zdecydowanie ładniej, chociaż lata niby te same. Tu jest brzydko” (badana lat 68); „Wspaniałe zdjęcia. U cioci na imieninach. Jest prawie cała rodzina. Z takim klimatem kojarzy mi się to miejsce” (badana lat 29); „Lubię nowoczesny i prosty wystrój” (badana lat 74); „Bałagan, zagracony meblami, mało funkcjonalny” (badana lat 67); „To moje kiepskie wspomnienia z dawnych lat” (badana lat 74). Jak widać, krytyka tradycyjnego wystroju miejsc obecna jest wśród starszych badanych.

Brak związku wieku z ocenami budynków z PRL jest prawdopodobnie rezultatem powszechności starszych bloków w miastach, co sprawia, że codzienne obcowanie z nimi stało się udziałem wszystkich grup wiekowych, „rozmywając” efekty indywidualnych preferencji. Należy jednak zaznaczyć, że i tu zaobserwowano śladowe negatywne efekty wieku w ocenie nostalgiczności bloków z okresu PRL.

Istotną zmienną demograficzną okazało się wykształcenie, które było powiązane z bardziej negatywnymi ocenami wszystkich bodźców. Tę zależność wyjaśnia ujemna korelacja wykształcenia z oboma rodzajami nostalgii, choć możliwe jest również, że osoby z wyższym wykształceniem mają ogólnie wyższe oczekiwania wobec przestrzeni prywatnych i publicznych, czy to tradycyjnych czy nowoczesnych, co wynika z wyższego standardu życia, większej mobilności oraz większej skali porównań.

Hipotezy 2 i 4 dotyczyły związku rodzaju nostalgii z preferencjami budynków i wnętrz tradycyjnych i nowoczesnych. Hipoteza 2 przewidywała silniejszy związek nostalgii tęsknoty niż refleksyjnej z preferencjami bloków, a hipoteza 4 – preferencji wnętrz w stylu PRL. Analizy regresji przyniosły interesujący, choć nie zawsze zgodny z oczekiwaniami, wzorzec wyników. Zróznicowane preferencje budynków ze względu na rodzaj nostalgii uzyskano dla oceny nostalgiczności budynku. Zgodnie z hipotezą 5, to nostalgia refleksyjna, a nie nostalgia tęsknota, przewidywała pozytywną ocenę nostalgiczności, a także ogólną ocenę budynków nowoczesnych. Zgodnie z hipotezą 2, jedynie nostalgia tęsknota, a nie nostalgia refleksyjna, przewidywała pozytywną ocenę nostalgiczności budynków w stylu PRL.

Spójny obraz wyników uzyskano dla oceny wnętrz w stylu PRL – w odniesieniu zarówno do ogólnej oceny, jak i oceny nostalgiczności – nostalgia tęsknota, a nie nostalgia refleksyjna, przewidywała oceny pozytywne wnętrz tradycyjnych, co potwierdza w całości hipotezę 4. Z kolei w odniesieniu do wnętrz nowoczesnych oba rodzaje nostalgii przewidywały ich pozytywne oceny, co częściowo potwierdza hipotezę 5 (pozytywny związek nostalgii refleksji z oceną wnętrz nowoczesnych), ale jest też z nią częściowo niespójne (podobny związek nostalgii tęsknoty). Osoby odczuwające silniejszą nostalgię, niezależnie od jej rodzaju, odnoszą się zatem pozytywnie do współczesnych wnętrz mieszkań.

Ten ostatni wynik nie jest łatwy do interpretacji – dlaczego nowoczesne wnętrza przyciągają uwagę osób o skłonnościach nostalgicznych? W obecnym

badaniu nie przeprowadzono na poziomie pomiaru rozróżnienia na nostalgię jako predyspozycję do odczuwania nostalgii oraz nostalgię jako chwilowy stan. Niektóre ze zdjęć prezentowanych osobom badanym mogły okazać się bardziej lub mniej skuteczne we wzbudzaniu nostalgii jako stanu i być może wpływ na to miała ogólna podatność na przeżywanie nostalgii.

Należy też podkreślić konsekwentne różnice między ocenami zdjęć nowoczesnych i tradycyjnych budynków oraz nowoczesnych i tradycyjnych wnętrz. Nowoczesne budynki podobały się bardziej niż bloki w stylu PRL, ale nie różniły się od bloków w ocenie praktyczności, które z kolei uzyskiwały istotnie wyższe oceny emocjonalne („jak w domu”; „nostalgiczne”). W przeciwieństwie do budynków, nowoczesne wnętrza zdecydowanie podobały się bardziej, niż wnętrza w stylu PRL – były uważane za bardziej praktyczne i „domowe”. Dopiero w ocenach nostalgiczności wypadały (nieco) gorzej niż wnętrza w stylu PRL.

W odpowiedziach otwartych pojawiło się wiele wyjaśnień niskich ocen wnętrz w stylu PRL. Częstym komentarzem wśród osób nisko oceniających te zdjęcia było opisanie pomieszczeń jako starych („to miejsce z lat 70 i 80”; „nie nowoczesny”; „prehistoria”; „dawny styl”; „typowe wnętrze z PRL”). Krytykowana była także przytłaczająca ilość przedmiotów („zagracone”; „każda rzecz jak to się mówi z innej parafii”; „dużo mebli”), tylko jedno zdjęcie nowoczesne spotkało się z taką uwagą. Wiele osób zwracało także uwagę na brak przestrzeni w pokojach wnętrz w stylu PRL („ciasno”; „mało miejsca”), część nowoczesnych wnętrz również otrzymała jednak podobną krytykę. Ostatnim aspektem pomieszczeń w stylu PRL, który nie podobał się uczestnikom badania była kolorystyka („zbyt kolorowo”; „pstrokaczna”). Pomieszczenia nowoczesne były czasem opisywane jako zbyt „zimne”, ale ich kolorystyka otrzymała także więcej komplementów. W kolejnych badaniach warto zadbać o bardziej zróżnicowany dobór zdjęć typowych dla czasów współczesnych i okresu sprzed transformacji.

Ograniczenia badania

Obecne badanie jest pierwszym znanym autorom tego artykułu badaniem związku nostalgii, jej różnych rodzajów oraz preferencji architektonicznych. Niemniej jako pierwsze – ma ono sporo ograniczeń. Do badania pilotażowego w badaniu 2 pozyskano niewielką liczbę bodźców ($N = 23$) i badanych ($N = 12$), co mogło wpłynąć na to, na ile reprezentatywne były te wnętrza dla stylu nowoczesnego i PRL. We właściwym badaniu prezentowano jedynie 12 bodźców w każdej grupie, co ograniczało możliwość objęcia przez nie pełnego zróżnicowania miejsc w każdej stylistyce. W obydwu badaniach ograniczeniem również była mała reprezentatywność badanej próby, która mogła wpłynąć na uzyskane wyniki, choć badaniem objęto mieszkańców całej Polski i miejscowości o różnej wielkości, a także pełne spektrum wieku – od 18 do ponad 80 lat. Niemniej, oba badania rekrutowały osoby za pomocą platform internetowych, co w szczególności w przypadku osób starszych, mogło ograniczać reprezentatywność grupy na przykład poprzez brak reprezentacji osób starszych z obszarów wiejskich. W obecnym badaniu średnia wieku osób z największych miast (powyżej 500,000 mieszkańców)

była istotnie wyższa niż średnia wieku mieszkańców wsi i miasteczek do 20,000 mieszkańców ($M = 59,87$ vs. $M = 46,10$). Oczywiście, nie wiadomo, na ile czynnik ten mógł mieć jakikolwiek związek z uzyskanymi wynikami.

Wyraźnym ograniczeniem badania był niesymetryczny dobór bodźców (budynków i wnętrz) pod kątem ich funkcji – o ile zdjęcia wnętrz prezentowały dwa rodzaje wnętrz, o tyle zdjęcia budynków miały inny charakter w przypadku budynków tradycyjnych (budynki mieszkalne) i budynków nowoczesnych (budynki niepełniające funkcji mieszkalnej). Jest to możliwe źródło asymetrii w ocenach budynków i wnętrz.

Jednym z ważniejszych ograniczeń badania był brak zbieranych informacji o przeszłych i obecnych miejscach zamieszkania osób badanych oraz o ich doświadczeniach z miejscami mieszczącymi się w kategoriach budynków i wnętrz w stylu PRL i nowoczesnych. Dotyczy to zwłaszcza braku informacji o sposobie urządzania wnętrz we własnym domu. O ile bloki komunistyczne są dość powszechnym doświadczeniem dla wszystkich badanych i nawet nowe osiedla mają strukturę „blokową”, o tyle sposoby urządzania wnętrz są bardzo indywidualnie zróżnicowane. Jak wspomniano wyżej, nawet w czasach PRL, nie wszyscy polscy obywatele mieszkali w domach urządzonych, tak jak prezentowały to bodźce zastosowane w badaniu. Dane te mogłyby okazać się pomocne w interpretacji wyników i są wskazówką do dalszych badań dotyczących nostalgii za dawną urbanistyką i sposobem organizacji przestrzeni mieszkalnej.

Bibliografia

- Abakoumkin, G., Hepper, E. G., Wildschut, T., Sedikides, C. (2019). From nostalgia through social connectedness to self-continuity: Replication and extension. *Hellenic Journal of Psychology*, 16(2), 127–144. <https://doi.org/10.26262/hjp.v16i2.7893>
- Abeyta, A. A., Routledge, C., Juhl, J. (2015). Looking back to move forward: Nostalgia as a psychological resource for promoting relationship goals and overcoming relationship challenges. *Journal of Personality and Social Psychology*, 109(6), 1029–1044. <https://doi.org/10.1037/pspi0000036>
- Anspach, C. K. (1934). Medical dissertation on nostalgia by Johannes Hofer, 1688. *Bulletin of the Institute of the History of Medicine*, 2(6), 376–391.
- Aulich, A. (2024). *Niezwykła moda z czasów PRL. Takie niesamowite rzeczy nosiły dziewczyny! Moda wraca? Sprawdź!* <https://kalisz.naszemiasto.pl/niezwykla-moda-z-czasow-prl-takie-niesamowite-rzeczy-nosily/ar/c6-9200057>
- Batcho, K. I. (1995). Nostalgia: A psychological perspective. *Perceptual and Motor Skills*, 80(1), 131–143. <https://doi.org/10.2466/pms.1995.80.1.131>
- Batcho, K. I. (2013). Nostalgia: Retreat or support in difficult times? *The American Journal of Psychology*, 126(3), 355–367. <https://doi.org/10.5406/amerjpsyc.126.3.0355>
- Batcho, K. I. (2020). Nostalgia: The paradoxical bittersweet emotion. W: Jacobsen, M. H. (red.), *Nostalgia Now. Cross-Disciplinary Perspectives on the Past in the Present* (wyd. 1, s. 31–46). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429287602>

- Behler, A. M. C., Cairo, A., Green, J. D., Hall, C. (2021). Making America great again? National nostalgia's effect on outgroup perceptions. *Frontiers in Psychology*, 12, artykuł 555667. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.555667>
- Blum, M. (2000). Remaking the East German past: Ostalgie, identity, and material culture. *Journal of Popular Culture*, 34(3), 229–253. https://doi.org/10.1111/j.0022-3840.2000.3403_229.x
- Boyer, D. (2006). *Ostalgie* and the politics of the future in Eastern Germany. *Public Culture*, 18(2), 361–381. <https://doi.org/10.1215/08992363-2006-008>
- Boym, S. (2001). *The Future of Nostalgia*. Basis Books.
- Boym, S. (2007). Nostalgia and its discontents. *Hedgehog Review*, 9(2), 7–18.
- Brzezińska, A. (2006). Dzieciństwo i dorastanie: korzenie tożsamości osobistej i społecznej. W: A. W. Brzezińska, A. Hulewska, J. Słomska (red.), *Edukacja regionalna* (s. 47–77). Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Cheung, W. Y., Sedikides, C., Wildschut, T. (2016). Induced nostalgia increases optimism (via social-connectedness and self-esteem) among individuals high, but not low, in trait nostalgia. *Personality and Individual Differences*, 90, 283–288. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2015.11.028>
- Czapiński, J., Panek, T. (red.). (2015). *Diagnoza społeczna 2015. Warunki i jakość życia Polaków*. Research Report. Warszawska Rada Monitoringu Społecznego.
- Davis, F. (1979). *Yearning for Yesterday. A Sociology of Nostalgia*. The Free Press.
- De Diego, F. F., Ots, C. V. (2014). Nostalgia: A conceptual history. *History of Psychiatry*, 25(4), 404–411. <https://doi.org/10.1177/0957154X14545290>
- Ekman, J., Linde, J. (2005). Communist nostalgia and the consolidation of democracy in Central and Eastern Europe. *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, 2(3), 354–374. <https://doi.org/10.1080/13523270500183512>
- Field, A. (2000). *Discovering statistics using SPSS for Windows*. Sage Publications Ltd.
- FOTOTAPETA (2000). „Zachęta” do światowej fotografii prasowej. <https://fototapeta.art.pl/fti-wpp43a.html>
- Godole, J., Idrizi, I. (red.) (2019). *Between apathy and nostalgia. Public and private recollections of communism in contemporary Albania*. Institute for Democracy, Media and Culture.
- Havlena, W. J., Holak, S. L. (1996). Exploring nostalgia imagery through the use of consumer collages. *Advances in Consumer Research*, 23(1), 35–42.
- Havlena, W. J., Holak, S. L. (2000). *Nostalgia and nostalgia-proneness: Classification and measurement*. Unpublished Working Paper.
- Hepper, E. G., Wildschut, T., Sedikides, C., Ritchie, T. D., Yung, Y.-F., Hansen, N., Abakoumkin, G., Arikan, G., Cisek, S. Z., Demassosso, D. B., Gebauer, J. E., Gerber, J. P., González, R., Kusumi, T., Misra, G., Rusu, M., Ryan, O., Stephan, E., Vingerhoets, A. J., Zhou, X. (2014). Pancultural nostalgia: Prototypical conceptions across cultures. *Emotion (Washington, D.C.)*, 14(4), 733–747. <https://doi.org/10.1037/a0036790>
- Hepper, E. G., Sedikides, C., Wildschut, T., Cheung, W. Y., Abakoumkin, G., Arikan, G., Aveyard, M., Baldursson, E. B., Bialobrzaska, O., Bouamama, S., Bouzaouech, I., Brambilla, M., Burger, A. M., Chen, S. X., Cisek, S., Demassosso, D., Estevan-Reina, L., González Gutiérrez, R., Gu, L., ... Zengel, B. (2024). Pancultural nostalgia in action:

- Prevalence, triggers, and psychological functions of nostalgia across cultures. *Journal of Experimental Psychology: General*, 153(3), 754–778. <https://doi.org/10.1037/xge0001521>
- Holak, S. L., Havlena, W. J. (1998). Feelings, fantasies, and memories: An examination of the emotional components of nostalgia. *Journal of Business Research*, 42(3), 217–226. [https://doi.org/10.1016/S0148-2963\(97\)00119-7](https://doi.org/10.1016/S0148-2963(97)00119-7)
- Holak, S. L., Havlena, W., Matveev, A. (2005). Exploring nostalgia in Russia: Testing the index of nostalgia-proneness. W: K. M. Ekstrom, H. Brembeck (red.), *ACR European Advances in Consumer Research* (t. 7, s. 195–200). Association for Consumer Research.
- Holbrook, M. B. (1993). Nostalgia and consumption preferences: Some emerging patterns of consumer tastes. *Journal of Consumer Research*, 20(2), 245–256.
- Jacobsen, M. H. (2020). Introduction: In times of nostalgia: The brave new world of a grand old emotion. W: M. H. Jacobsen (red.), *Nostalgia now. Cross disciplinary perspectives on the past and the present* (s. 1–28). Routledge.
- Jarmuż, M. (2013). „Nie chcemy być nowocześni”: z badań nad sposobami urządzania mieszkań w PRL. *Polska 1944/45-1989: studia i materiały*, 11, 45–66.
- Juhl, J., Biskas, M. (2023). Nostalgia: An impactful social emotion. *Current Opinion in Psychology*, 49, artykuł 101545. <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2022.101545>
- Koleva, D. (2019). Post-socialist nostalgia: What is it and what to do about it? W: J. Godole, I. Idrizi (red.), *Between apathy and nostalgia. Public and private recollections of communism in contemporary Albania* (s. 133–145). Institute for Democracy, Media and Culture.
- Królikowski, K. (Reżyser). (2017). *Bloki* [Film]. Mediadzajn; Zachodniopomorski Fundusz Filmowy Pomeranian Film.
- Lewicka, M., Prusik, M. (2023). *Bittersweet versus bitter or sweet: The psychological implications of restorative and reflective nostalgia* [preprint]. OSF Preprints. <http://dx.doi.org/10.31219/osf.io/89fc7>
- Lewicka, M., Rowiński, K., Iwańczak, B., Bałaj, B., Kula, A. M., Oleksy, T., Prusik, M., Toruńczyk-Ruiz, S., Wnuk, A. (2019). On the essentialism of places: Between conservative and progressive meanings. *Journal of Environmental Psychology*, 65, artykuł 101318. <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2019.101318>
- Maksimović, M. (2017). Unattainable past, unsatisfying present – Yugonostalgia: An omen of a better future? *Nationalities Papers*, 45(6), 1066–1081. <https://doi.org/10.1080/00905992.2017.1312324>
- McCann, W. H. (1941). Nostalgia: A review of the literature. *Psychological Bulletin*, 38(3), 165–182. <https://doi.org/10.1037/h0057354>
- Newman, D. B., Sachs, M. E., Stone, A. A., Schwarz, N. (2020). Nostalgia and well-being in daily life: An ecological validity perspective. *Journal of Personality and Social Psychology*, 118(2), 325–347. <https://doi.org/10.1037/pspp0000236>
- Ostovich, S. T. (2020). Dangerous memories: Nostalgia and the historical sublime. W: M. H. Jacobsen (red.), *Nostalgia now. Cross-disciplinary perspectives on the past in the present* (wyd. 1, s. 101–115). Routledge.
- Pejas, I. (2024). *Moda PRL w pigulce. Charakterystyka, trendy, ubrania, przykłady stylizacji*. <https://wizaz.pl/moda/moda-prl-w-pigulce-charakterystyka-trendy-ubrania-przyklady-stylizacji-404763-r1/>

- Prusik, M. (2011). *Raj utracony? Nostalgia za PRL-em – rola mechanizmów pamięci kolektywnej* [nieopublikowana rozprawa doktorska]. Uniwersytet Warszawski.
- Prusik, M., Lewicka, M. (2016). Nostalgia for communist times and autobiographical memory: Negative present or positive past?. *Political Psychology*, 37(5), 677–693. <https://doi.org/10.1111/pops.12330>
- Roeske, M. (2014). Moda czy nostalgia? O tym, jak PRL funkcjonuje w wyobraźni społecznej współczesnych Polaków. *Kultura Popularna*, 2(40), 140–151.
- Routledge, C. (2016). *Nostalgia. A psychological resource*. Psychology Press.
- Routledge, C., Arndt, J., Sedikides, C., Wildschut, T. (2008). A blast from the past: The terror management function of nostalgia. *Journal of Experimental Social Psychology*, 44(1), 132–140. <https://doi.org/10.1016/j.jesp.2006.11.001>
- Schindler, R. M., Holbrook, M. B. (2003). Nostalgia for early experience as a determinant of consumer preferences. *Psychology & Marketing*, 20(4), 275–302. <https://doi.org/10.1002/mar.10074>
- Sedikides, C., Cheung, W. Y., Wildschut, T., Hepper, E. G., Baldursson, E., Pedersen, B. (2018). Nostalgia motivates pursuit of important goals by increasing meaning in life. *European Journal of Social Psychology*, 48(2), 209–216. <https://doi.org/10.1002/ejsp.2318>
- Sedikides, C., Wildschut, T. (2019). The sociality of personal and collective nostalgia. *European Review of Social Psychology*, 30(1), 123–173. <https://doi.org/10.1080/10463283.2019.1630098>
- Sedikides, C., Wildschut, T. (2022). Nostalgia across cultures. *Journal of Pacific Rim Psychology*, 16. <https://doi.org/10.1177/18344909221091649>
- Sedikides, C., Wildschut, T., Gaertner, L., Routledge, C., Arndt, J. (2010). Nostalgia as enabler of self continuity. W: F. Sani (red.), *Self continuity* (s. 227–239). Psychology Press.
- Skowronski, J. J., Walker, W. R., Henderson, D. X., Bond, B. G. (2014). The fading affect bias: Its history, its implications, and its future. *Advances in Experimental Social Psychology*, 49, 163–218. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-800052-6.00003-2>
- Todorova, M., Gille, Z. (red.). (2010). *Post-Communist nostalgia*. Berghahn Books.
- Vess, M., Arndt, J., Routledge, C., Sedikides, C., Wildschut, T. (2012). Nostalgia as a resource for the self. *Self and Identity*, 11(3), 273–284. <https://doi.org/10.1080/15298868.2010.521452>
- Wildschut, T., Sedikides, C., Arndt, J., Routledge, C. (2006). Nostalgia: Content, triggers, functions. *Journal of Personality and Social Psychology*, 91(5), 975–993. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.91.5.975>
- Wildschut, T., Sedikides, C. (2023). Water from the lake of memory: The regulatory model of nostalgia. *Current Directions in Psychological Science*, 32(1), 57–64. <https://doi.org/10.1177/09637214221121768>
- Zachęta Narodowa Galeria Sztuki (2025). *Szare w kolorze 1956-1970*. <https://zacheta.art.pl/pl/mediateka-i-publikacje/szare-w-kolorze-1956-1970>
- Zhou, X., Sedikides, C., Wildschut, T., Gao, D.-G. (2008). Counteracting loneliness: On the restorative function of nostalgia. *Psychological Science*, 19(10), 1023–1029. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9280.2008.02194.x>

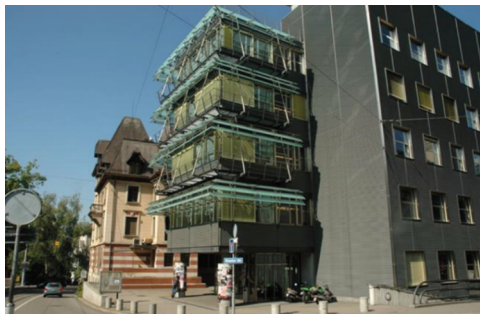
Załączniki

Załącznik 1A. Przykładowe zdjęcia budynków eksponowane badanym

Zdjęcia pochodzą ze zbioru zdjęć miejskich Lewickiej i in. (2019, 2024).

Bloki w stylu PRL

Budynki nowoczesne

Załącznik 1B. Przykładowe zdjęcia wnętrz eksponowane badanym

Zdjęcia pochodzą z prywatnych zbiorów i ogłoszeń internetowych dotyczących wynajmu mieszkań na platformie olx.pl (otrzymano zgodę na ich użycie) i repozytorium Wikimedia Commons.

Wnętrza w stylu PRL

Wnętrza nowoczesne